

Володимир Цигилик

З історії досліджень пам'яток перших століть нашої ери у басейні Верхнього Дністра

Вивчення історії населення першої половини 1-го тисячоліття нашої ери на території східноєвропейського лісостепу, західним відгалуженням якого є район Наддністров'я, має велике значення не лише для правильного розуміння існуючих тоді етнокультурних відносин на цих землях, але й для розв'язання проблем слов'янського етногенезу. Особливими в цьому відношенні є рубіж та перші століття нашої ери, які передували появі слов'ян на європейській арені. Територія Верхнього Наддністров'я входить в регіон, де проходив процес слов'янського етногенезу. Тут йдеться про етнічні корені східного слов'янства, про ту підоснову, на якій розвинувся великий східнослов'янський масив. Розгляд цих проблем тісно переплітається з дослідженнями археологічних пам'яток регіону.

Важливість вивчення цього періоду підсилюється тим, що в історії населення Східної Європи (і особливо слов'ян) це був час, коли воно зробило крок в сторону переходу від первіснообщинного ладу до його розшарування. Рубіж та початок нашої ери – час зародження і складання умов для цього переходу.

Сам цей процес був викликаний довготривалим розвитком продуктивних сил. Завдяки застосуванню наральника вже на рубежі нашої ери основною формою обробки землі стає орне землеробство з індивідуальним землекористуванням. Виділяються окремі галузі ремесел (гончарне, залізодобувне, ковальське, ювелірне, склоробне). Виробництво набирає товарного характеру. Значний вплив на розвиток продуктивних сил і послаблення первіснообщинного ладу мали зв'язки з високорозвинутими сусідніми племенами. Результатом всього цього і є прискорений розклад родовообщинних відносин та глибоке майново-соціальне розшарування з виділенням суспільної верхівки.

Верхнє Наддністер'я в цьому процесі займає особливе місце, оскільки тут стикались різноетнічні групи населення Південно-Східної та Центральної Європи, схрещувались їхні впливи. Все це відбилося і на матеріальній культурі наявних на цій території груп населення. Тому це необхідно враховувати при вивченні нових етнокультурних утворень. Внаслідок такого вивчення ми повинні по можливості отримати повну характеристику окремих культурних комплексів, в'яснити питання їхньої культурно-етнічної та племінної осібності, показати їх місце і значення як компонентів у формуванні східнослов'янської спільності. В процесі досліджень розкриваються зв'язки з промислово розвинутими центрами, спочатку кельтськими, а пізніше провінціально-римськими. Особливе місце в цьому плані тут займає дакійська липицька культура, носії якої мали безпосередні контакти з римським світом, з римською цивілізацією. Від півдня, де по півніжжях Карпат проходили кордони римських провінцій – Дакії та Панонії, які в перших століттях нашої ери були областями проникнення провінціально-римської культури і де соціально-економічні переміни відчували вплив римського класового суспільства. Це стосується і інших груп населення, що проникали в Наддністер'я і це теж знайшло відбиття в їхній матеріальній культурі, їхньому етнокультурному виразі.

Вивчення всіх цих етнокультурних груп не може вестись без врахування їхніх взаємовідносин, спільності процесу соціально-культурного розвитку. До уваги повинно братись й те, що зародження і розвиток в цей час ремесел відбулось деякою уніфікацією подібних навиків в житловому і господарському будівництві, стиранням відмінностей в поховальному

обряді. Ще більше вирівнюються риси етнокультурних відмінностей через загальне розповсюдження привозних предметів, які діставались на нашу територію торговельно-обмінним шляхом, а також через різні воєнні виправи.

Надходження цих предметів викликає в свою чергу запозичення, зміни у власному виробництві, що проявляється появою подібних форм, речей, утвердженням їх на широких територіях, часто серед груп населення, не зв'язаних між собою ні етнічно, ні культурно. Все це вимагає обережного підходу при визначенні території поширення різноетнічних груп населення, а особливо наукової інтерпретації археологічних культур, суміжних в часі і території. На Верхньому Наддністер'ї це в першу чергу стосується пам'яток липицької, зарубинецької та пшеворської культур.

До середини 60-х років XX ст. вважалось, що основним населенням, яке заселяло Верхнє, а частково і Середнє Наддністер'я в перших століттях нашої ери, були дакійські племена, зокрема, носії липицької культури. Така теорія була до певної міри пов'язана зі станом вивчення археологічних пам'яток цього періоду.

Дослідження пам'яток перших сторіч нашої ери розпочалось в кінці XIX ст. У 1889 році під час будівництва залізниці на відтинку Рогатин-Бережани біля села Верхня Липиця Рогатинського району Івано-Франківської області було знайдено великий тілопальний могильник, дослідження якого стало початком вивчення нової, окремої археологічної культури. Липицька культура – ця назва пішла від назви села Верхня Липиця.

В результаті розкопок, які проводились у 1889 та 1890 роках І. Коперницьким було відкрито і досліджено тілопальний могильник. В перших повідомленнях дослідника говорилось про 200 урн з перепаленими людськими кістками, які залягали на глибині 0,5 м від сучасної поверхні. На території могильника крім поховань було виявлено три великих вогнища для спалювання покійників. Дальші дослідження припинились у зв'язку зі смертю І. Коперницького, що наступила в 1891 році. Матеріали залишились неопрацьованими аж до 30-х років XX ст. і лише короткі згадки про це знайшли відображення в тодішній літературі [Wiadomości..., 1891, s.30, 162, 192; Pawlowicz, 1898, s.4].

В часі опрацювання М. Смішком матеріалів могильника, які в 1930 році знаходились в музеї Польської Академії наук в Кракові, йому вдалось скомплектувати всього 37 поховань та крім того виявити 49 предметів, що їх неможливо було пов'язати з конкретними похованнями. Взявши до уваги, що в наявності було ще 28 безкомплектних посудин і при умові, що кожна з них була урною окремого поховання, М. Смішко допустив, що було відкрито 65 поховань[Śmiszko, 1932, s.26-55].

Перше визначення матеріалів могильника було зроблено самим першодослідником. Він відніс могильник до римської доби і датував II-III ст. н.е. Далше, у 1898 році В. Деметрикевич в праці, присвяченій вивченню окремих регіонів Австро-Угорщини і, зокрема, Галичини, вказував на відкриття біля села Верхня Липиця великого тілопального могильника з похованнями в урнах. Підставою для датування були так звані провінційно-римські фібули і на цій основі час існування могильника був визначений на кінець II – середину III ст. н. ери [Demetrykiewicz, 1898, s.130].

Низка коротких заміток про цю пам'ятку з різним її датуванням появилась незадовго після її відкриття. Зокрема, П. Райнеке висловив думку, що її слід віднести до пізньолатенського періоду [Reinecke, 1896, s.39]. Більше уваги науковому осмисленню матеріалів могильника присвятив К. Гадачек. В доповіді, що була прочитана на засіданні філологічного відділу Польської Академії наук в 1911 році, він вказав на велику наукову

вартість матеріалів могильника, відзначивши, що кераміка має свій окремий етнічний відтінок. Матеріали липицького могильника відкривають нову культуру, яка розвинулась під впливом класичного світу. *“В керамічній галузі відкриває він (могильник – В.Ц.) окрему культуру, яка гарно розвинулась у варварській країні під впливом класичного світу”* – відзначив дослідник. Час існування могильника був визначений на II-III ст нашої ери [Nadaczek, 1912, s.23-26].

В цій же самій статті автор ставить питання про наступний етап розвитку липицької культури, вважаючи, що він представлений пам'ятниками типу Псарі-Неслухів, які є однотипними до пам'яток черняхівського типу в середньому Наддніпров'ї.

Поскілки Верхньолипицький могильник відкривав етап у виділенні нової археологічної культури, то він відразу привернув увагу інших дослідників. Так матеріали липицького могильника знайшли певне висвітлення в роботі В. Гребеняка. Він коротко подав результати досліджень і датував пам'ятку II-III ст. н.е. [Гребеняк, 1915, с.19]. Поховання з тілоспаленнями в ранню римську добу, на його думку, змінюються обрядом тілопокладення в пізньоримський час. Це явище він пояснював як поступовий розвиток поховального обряду цієї ж самої групи населення.

Питання часу, як і етнічно-культурної приналежності могильника у Верхній Липиці, було зачеплено в узагальнюючій роботі по археології Польщі В.Антоневичом. Він вважав цю пам'ятку виразником понтійської культурної групи, асимільованої готами, яка ввійшла на західноукраїнські землі в авангарді готської інвазії десь між 150-250 роками [Antoniewicz, 1928, s.174-175].

Хоча Верхньолипицький могильник дав матеріали до виділення нової культури, до вивчення історії населення Наддністер'я перших століть нашої ери, дальших досліджень, чи пошуків нових пам'яток не проводилось. Вони відкривались лише принагідно. Так, львівський археолог Л. Козловський разом з англійськими археологами Гутчінсоном і Престоном, займаючись вивченням трипільської культури, в 1926 році проводили розкопки біля села Незвиська Івано-Франківської області. В процесі досліджень відкрили чотири житла з матеріалами, аналогічними до виявлених на могильнику у Верхній Липиці. Матеріали з розкопок були відразу опубліковані [Kozłowski, 1930]. Однак, при аналізі матеріалів Л. Козловський допустився методичної помилки: незважаючи на те, що ліпна і гончарна кераміка виступала в житлах разом, він розділив її хронологічно. Гончарна була віднесена до перших сторіч нашої ери, а ліпна разом з житлами зарахована до висоцької культури. В такий спосіб і ліпну кераміку з могильника у Верхній Липиці було віднесено до висоцької культури. Стоячи на цій помилковій позиції, він визначив час існування висоцької культури на добу раннього заліза – перші століття нашої ери [Kozłowski, 1930].

Наступним після Незвиського поселення був могильник в селі Гринів, недалеко від Львова (Пустомитівський район). В 1930 році М. Смішко провів розкопки могильника. Виявлено 12 тілопальних поховань. Виявлені керамічні матеріали мали відповідні аналогії в комплексі Верхньолипицького могильника. Взяті разом матеріали Верхньолипицького та Гринівського могильників стали основою для ґрунтовнішого вивчення липицької культури. Крім матеріалів трьох згаданих пам'яток в роботі враховувались знахідки і з інших пунктів (Заліски Жидачівського, Звенигород Пустомитівського районів на Львівщині і др.). Результатом цього був вихід двох аналітичних праць М. Смішка. В першій з них [Śmiszko, 1932, s.111-177] дослідник вперше зіставив і проаналізував всі наявні матеріали і зайнявся їх хронологічним та етнокультурним визначенням. В результаті цього вивчення, з притягненням численних аналогій для здобутих матеріалів, липицька культура була датована I-II ст н.е. та

пов'язана з дако-гетським населенням території сучасної Румунії. Автор при цьому детально проаналізував речові матеріали, взяв до уваги подібність липицької кераміки до керамічних комплексів з дакійських пам'яток з території Румунії і на цій підставі висловив припущення про приналежність липицьких пам'яток гето-дакійським племенам, зокрема, костобокам. Початок існування липицької культури він пов'язує з часом найбільшого розквіту гето-дакійської культури, з часом найбільшого поширення дакійського світу [Śmiszko, 1932, s.111-177]. Непорушеним залишилось питання співвідношення до раніших та пізніших етнокультур цієї території.

Друга праця М. Смішка присвячена розглядові поселень липицької культури [Śmiszko, 1934, s.1-32] і тому в певній мірі доповнювала розділи першої праці. До цієї групи пам'яток, крім поховань, включено також селища, синхронні скарби римських монет і окремі знахідки. Незважаючи на невелику кількість відкритих пам'яток, в роботі зроблена спроба визначити територію поширення липицької культури. Дослідник проводить західну границю по р. Вересиці і далі трохи північніше Львова, південно-східну – по р. Золотій Липі; південною вважались Карпати по лінії Дрогобич-Косів. Допускалась можливість перенесення східної границі аж до Заліщик.

В черговій праці, присвяченій проблемам вивчення пам'яток перших століть нашої ери на західноукраїнських землях, М. Смішко ще раз торкається характеру поселень липицького типу [Śmiszko, 1936, s.129-131.] і приходиться до хибної думки, що в культурі цієї людності відчувуються зв'язки з ранішими періодами. Отже, дослідник заперечує факт приходу на Наддністер'я липицького населення, вважаючи, що липицька культура є новим етапом у розвитку автохтонного землеробського населення з давніми місцевими традиціями. Одночасно, він зараховує липицьку культуру до фракійського кореня.

Наступним після Незвиського було поселення біля села Заліски Жидачівського району Львівської області, відкрите в 1930-х роках. Широких досліджень на ньому тоді не проводилося, якщо не рахувати незначних розкопок Я. Пастернака. В питанні етнічної приналежності липицьких пам'яток цей дослідник притримувався погляду про їх дакійський корінь. Липицьку культуру він пов'язує з племенем костобоків [Пастернак, 1932, с.42-43; Пастернак, 1961, с.494-496].

Питанням етнічного та хронологічного визначення Верхньолипицького могильника, як і липицьких пам'яток в цілому, приділив увагу німецький археолог К. Такенберг. В статті, присвяченій питанням міграції східногерманських племен, вчений на підставі розгляду археологічного, зокрема, керамічного матеріалу з могильника визначає час його існування на кінець латенського періоду – половина II ст. н.е. Вказуючи на наявність численних аналогій липицькій кераміці в керамічних комплексах дакійських пам'яток Семигороддя, К. Такенберг прийшов до висновку про приналежність могильника дакійській етнічній групі, можливо, костобокам [Tackenberg, 1930, s.283-287]. Це плем'я заселяло саму північну смугу римської провінції Дакії і звідси перейшло на лівобережжя Дністра.

Наступною пам'яткою, новим джерелом у вивченні липицької культури, було досліджене М. Смішком у 1935 році поховання біля села Колоколин Рогатинського району Івано-Франківської області. Це найбагатше і цікаве поховання, що кинуло світло на соціальний лад населення липицької культури [Śmiszko, 1935, s.155-164].

Крім спеціальних польових досліджень питанням липицької культури приділена певна увага в більш широких, узагальнюючих працях довоєнних археологів. Так, Л. Козловський в своїй праці про давнє минуле західноукраїнських земель, що вийшла друком в 1939 році,

окремий розділ присвятив питанням липицького населення [Kozłowski, 1939, s.90-94]. На його думку, липицька культура оформлялась під сильним кельтійським впливом і була тісно пов'язана з гетьською культурою південного Прикарпаття. Носіями липицької культури найімовірніше було плем'я костобоків, що підпорядковувалося бастарнам. В питанні датування він підтримав концепцію М. Смішка і визначив час існування липицької культури на кінець I ст. до н.е. – кінець IV ст. н.е. Дослідник вважає, що липицьке населення під натиском венедських племен пшеворської культури дещо потіснилось своєю територією, однак, в основному залишилось і надалі в Наддністер'ї.

Спробу широкого історичного в'яснення липицької культури провела ще в передвоєнний час М. Тиханова [Тиханова, 1941, с.271-276]. Короткий виклад її поглядів на цю проблему: місцеве населення південних районів Галичини представлено липицькою культурою, що її більшість дослідників вважає костобокими – фракійцями, насправді є результатом схрещування давнього місцевого населення з гето-фракійськими елементами. В цьому відношенні район Наддністер'я різниться від північних районів і Волині. З дальшого змісту статті випливає, що М. Тиханова погоджується з думкою, що населення, яке жило в перших століттях нашої ери на Наддністер'ї, було племенами костобоків та бессів. Раніше вони входили в бастарнський, а пізніше в бесський союз. Це місцеве липицьке населення з хліборобською культурою залишилось на місці і продовжувало розвиватись протягом III-IV ст. нашої ери, незважаючи на численні натиски чужих племен, особливо з північного заходу. Дослідниця вважає, що в умовах постійної взаємодії, економічних і культурних зв'язків з дако-гетьським світом сформувався загальний рівень культури на західноукраїнських землях, зокрема, Наддністер'я. Разом з тим, вважає М. Тиханова, вона була пов'язана з культурою населення Середнього Подніпров'я та Побужжя. Осіле землеробське населення липицької культури в ході свого історичного розвитку оформилось як одна із складових частин давньослов'янської спільності, будучи підосновою дністровського варіанту черняхівської культури [Тиханова, 1941, с.179, 186-187].

Дослідження пам'яток липицької культури було продовжене в післявоєнні роки. Так, М. Смішко провів дворічні розкопки на поселенні біля села Заліски Жидачівського району на Львівщині. Пам'ятка ця була відкрита ще в 1930-х роках, коли при добуванні каменю для вимощування дороги знайдено уламки ліпної та гончарної кераміки. В 1933 році на північній частині поселення проведені розвідувальні роботи: відкрито залишки глиняної печі діаметром до 1,5 м. На думку дослідника Я. Пастернака, це могли бути сліди гончарної печі [Пастернак, 1937]. На основі цих матеріалів поселення пізніше було зараховане М.Ю. Смішком до липицької культури.

Розкопками М. Смішка в 1947 та 1960 роках відкрито сліди чотирьох наземних житлових споруд, дві з яких мали залишки печей та вогнищ, здобуто значний речовий матеріал, зокрема, ліпну та гончарну кераміку, вироби з металу, скляний посуд. Однак, ні одної житлової споруди не було відкрито повністю. Разом з тим, стверджено, що житла мали чотирикутну в плані форму і являли собою споруди наземного, або легко заглибленого типу. В одній з споруд виступила вимазана глиною долівка з розвалом печі в одному з кутів. Краї долівки були трохи піднесені, що вказує на часткове заглиблення житла в ґрунт [Смішко, 1952]. Хронологічно поселення включається в рамки існування липицької культури.

В 50-х роках під час розкопок багаточислового поселення в Незвиськах Г. Смирновою було відкрито два житла напівземлянкового типу та дві господарські ями липицької культури [Смирнова, 1957]. Це були напівземлянки чотирикутної (1954 р.) та майже квадратної (1957 р.) форми площею 10,0 та 14,5 кв.м., з ямками від стовпів в одній з них та рештками попелу і

вугілля на долівці другої. Згідно з Г. Смирновою, в обох напівземлянках простежено по три житлових горизонти, відділених намівними прошарками лесу та піску. Цей факт можна пояснити частими повеннями під час весняних розливів Дністра. Матеріали цих горизонтів однотипні і датуються автором розкопок I – початком III ст. н.е. Отримані результати доповнили відомості про характер житлового будівництва, внесли певні уточнення до результатів досліджень цього поселення в 1920-х роках.

Два житла та три ями липицької культури були відкриті В. Бараном в процесі досліджень поселення першої половини I-го тис. нашої ери біля села Черепин Пустомитівського району Львівської області [Баран, 1961], які проводились в 1954-1956 рр. Житла збереглись у вигляді напівземлянок чотирикутної в плані форми з залишками печі та двох вогнищ. Нові об'єкти липицької культури були розкопані на цьому поселенні Л. Крушельницькою в 1964-1965 рр. У зв'язку з неповним розкриттям споруд, важко говорити про їх характер та призначення. Якщо брати в загальному, то на черепинському поселенні відкрито два житла та дві господарські ями. Дві споруди, скоріше господарського призначення та дві ями відкриті лише частково.

Через відсутність на поселенні добре датованих знахідок відчувались труднощі з його датуванням. На основі порівняльного аналізу матеріалів, в основному кераміки, з керамічними комплексами липицького та гринівського могильників поселення в Черепині було віднесене В. Бараном до I-II ст. н.е. [Баран, 1961].

Вивчення липицької культури не обмежувалось лише розкопками поселень. З початку 50-х років XX ст. велись також роботи по дослідженню могильників. Такі могильники були відкриті випадково в процесі земляних робіт біля сіл Звенигород Пустомитівського та Болотня Перемишлянського районів на Львівщині.

Могильники в с. Звенигород розкопувались І. Свешніковим в 1953-1955 рр. В східній околиці Звенигорода на урочищі Загумінки було відкрито одне тілоспалення та одне тілопокладення. Обидва поховання супроводжувались предметами озброєння.

В урочищі Гоева гора, яке знаходиться в північно-західній частині Звенигорода, відкрито 12 тілопальних поховань та 8 тілопокладень. Перший могильник датований І.К. Свешніковим I-II ст. н.е., а другий – I-III ст. н.е. [Свешников, 1957, с.63]. Серед відкритих в Звенигороді поховань деякі мали липицький та пшеворський супроводжуючий інвентар.

Могильник в селі Болотня відкритий випадково у 1953 році на західній околиці села в урочищі Оселища при копанні траншей під фундаменти колгоспної ферми. Серед відкритих робітниками поховань були тілоспалення та тілопокладання, однак, речі були розкидані, понижені і тому зідентифікувати ці поховання не вдалось. Розкопками І.К. Свешнікова в 1954 році виявлено три тілопальних поховання та три тілопокладення. Вони віднесені до I – II ст. н.е.

Дальші дослідження пам'яток перших століть нашої ери в Звенигороді продовжені у 1975 році. На могильнику, який виявив на свому городі М. Великач, Д. Козаком відкрито 14 липицьких і 9 пшеворських поховань. На цій основі відразу був зроблений поспішний висновок про синкретичний характер пам'ятки [Козак, 1978, с.96-107].

В 1955 році при копанні силосних споруд поблизу села Чижиків Пустомитівського району Львівської області частко зруйновано одне поховання. В Інститут суспільних наук АН УРСР (тепер Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України) передано декілька бронзових та глиняних речей. Археологічна експедиція інституту під керівництвом М. Смишка обстежила решту поховань – тілопокладень [Смишко, 1957]. Поховання в Чижикові не було звичайним похованням липицької культури. Бронзові предмети, зокрема ойнохоля, миска, ручка з зображенням голови і лап лева, є виробами римських майстрів і згідно аналогій відносяться

до I ст. н.е. Липна чаша на високій ніжці, малий липний товстостінний горщик, нижня частина липного горщика вказують на приналежність поховання до липицької культури.

Дослідження нових пам'яток липицької культури, збільшення джерельних матеріалів привернуло увагу дослідників, дало можливість знову підійти до розгляду ряду питань. Це в першу чергу відноситься до трьох статей М. Смішка, в яких розглядаються питання території поширення, житлового будівництва, поховального обряду, господарства липицьких племен. Особлива увага зверталась на розгляд хронології та етнічної приналежності, зокрема в аспекті вивчення історії ранніх слов'ян [Смішко, 1948; Смишко, 1952]. Однак, в дальших працях спостерігається відхід від його певних тенденційних позицій. Вказуючи на однотипність матеріалів липицької культури та синхронних дакійських пам'яток на території Румунії, М. Смішко знову підтверджує раніше висунуті ним твердження про проживання у Наддністер'ї в перших століттях нашої ери дакійських племен – костобоків [Смішко, 1959, с.17-19; 1960, с.107,108].

Питання липицької культури, зокрема, її відношення до ранньослов'янських пам'яток було піднято в праці, яка появилася дещо пізніше. В ній знову підкреслюється самотність липицької культури [Баран, 1965, с.365].

На відміну від згаданих вище праць, в статті про локальні варіанти черняхівської культури М. Тиханова знову повертається на позицію приналежності липицьких пам'яток дакійським племенам. Разом з тим, вона вважає, що липицька культура була тією основою, на якій розвинувся дністровський варіант черняхівської культури [Тиханова, 1957, с.179, 186-187].

Погляду про переростання липицької культури в черняхівську дотримувався в своїх працях М. Брайчевський. В доповіді, виголошеній на VI науковій конференції Інституту археології АН України, він виступив з твердженням, що якраз в пам'ятках липицького типу зароджуються ті риси, які пізніше стали характерними для черняхівської культури [Брайчевский, 1953, с.62-68; 1964, с.319].

Якщо підсумувати сказане вище, то виділяються два напрямки в дослідженні пам'яток липицької культури. Перший пов'язаний з визначенням та уточненням хронології, а другий – з етнічною приналежністю липицького населення. В питанні датування висловлювались думки, що могильник у Верхній Липиці є пам'яткою пізньоримського періоду (Рейнеке, Піч). В. Антонович спочатку датував його II ст. н. е.; до такого ж датування був схильний також В. Деметрикевич. К. Гадачек вказував на зв'язки липицького могильника з пам'ятками попереднього і наступного після нього періодів і датував першим та другим століттями нашої ери. Німецький археолог Б. Ріхтгофен спочатку відносив цей могильник до пізньоримського часу, а пізніше став на позицію його приналежності до часу між I ст. до н. ери – половиною III ст. н.е. Відкриття та дослідження нових пам'яток липицької культури внесли корективи у визначення хронологічної приналежності цих пам'яток (М. Смішко, В. Баран, М. Тиханова).

Не було однозначності в питанні етнічної приналежності населення липицької культури, хоча більшість дослідників схилилась до думки про гето-дакійську приналежність носіїв липицької культури, пов'язуючи її з племенем костобоків.

Найменш обґрунтованим та дослідженим в липицькій культурі було питання господарської діяльності та суспільного устрою. Це пояснювалося незначними масштабами розкопок, а зокрема слабим вивченням поселень.

Нові джерельні матеріали для вивчення історії Верхнього та Середнього Наддністер'я почали надходити від початку 60-х років, коли В. Цигиликом розпочалися широкі і планомірні

дослідження пам'яток липицької культури. При цьому значна увага була звернута на розкопки поселень.

В 1960 році розвідувальною експедицією відділу археології Інституту суспільних наук АН України було відкрито сліди поселення біля села Верхня Липиця Рогатинського району Івано-Франківської області. Детальне обстеження місця розташування поселення показало, що воно знаходиться поруч з місцем, де були виявлені поховання верхньолипицького могильника – першої пам'ятки липицької культури.

Беручи до уваги близькість розташування від згаданого могильника, враховуючи можливість комплексного вивчення, порівняльного аналізу матеріалів поселення та багатого інвентаря могильника, вирішено було розпочати його дослідження. Розкопки велись протягом трьох літніх сезонів (1962-1964 рр.). Було закладено три розкопи та декілька траншей, які дали можливість визначити границі поселення. На дослідженій площі в 962 кв. м. відкрито вісім житлових споруд, чотири вогнища, рештки двох печей, 15 господарських ям, окремі скупчення каміння, шматків глиняної обмазки [Цигилик, 1965; 1975, с.12-21; 2001].

Виявлені на поселенні матеріали, їх порівняльний аналіз, дозволив віднести цю пам'ятку до липицької культури, пов'язати її з могильником та віднести до I-II ст. н.е. [Цигилик, 1975, с.28]. Серед виявлених на поселенні об'єктів привертає на себе увагу житло VI, площа якого складала 47 кв. м. Беручи до уваги площу споруди, її розміщення в центральній частині поселення, висловлено припущення, що вона мала громадське призначення і служила місцем зібрань.

У зв'язку з будівництвом Бурштинської ДРЕС в 1960 році розвідувальною експедицією тодішнього Інституту суспільних наук АН України проводилось обстеження басейну Гнилої Липи. В процесі робіт неподалік від села Бовшів Галицького району Івано-Франківської області відкрито нове багаточарове поселення. Воно досліджувалось в 1961 та 1962 роках експедицією під керівництвом Л. Крушельницької. В процесі робіт виявлено два житла та господарську яму липицької культури [Крушельницька, 1964]. Житла були напівземлянкового типу з вогнищами. Датовані дослідником помилково кінцем I тисячоліття до н.е. без визначення їх культурної приналежності. Причиною цього був уламок сітулоподібної посудини, прикрашеної вертикальними канелюрами. Такі посудини відомі з кельтійських поселень в Чехії і датувалися за Яном Філіпом II ст. до н.е. [Filip, 1956]. Пізніше на поселенні було відкрито кельтське житло, з яким пов'язується ця посудина. Згадані вище два житла відносяться до липицької культури.

Найбільш висунутим на південний схід є поселення в с. Зелений Гай Заліщицького району Тернопільської області, яке досліджувалось В. Бараном у 1966 році. Крім об'єктів інших культур, на поселенні виявлено два житла та господарську яму липицької культури. У одного з напівземлянкових жител крім ямок від стовпів простежено під стінкою канавку, яка, на думку В.Д. Барана, вказує на наявність облицювання стінок [Баран, 1967, с.236].

В 1966 році Перемишлянським загonom Дністрянської археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН України під керівництвом Л. Крушельницької проводились розкопки багаточарового поселення біля с. Лагодів Перемишлянського району Львівської області. Крім об'єктів ранньозалізної доби на поселенні відкрито одну заглиблену споруду майже округлої в плані форми з слідами вогнища. На основі аналогій в кераміці житло поселення віднесене до липицької культури і датоване I-II ст. н. ери [Цигилик, 1975, с.32-33].

В 1965 році В. Савичем було відкрито поселення в 300 м на північ від села Ремезівці Золочівського району Львівської області. В цьому ж році Верхньодністрянською

археологічною експедицією Інституту суспільних наук АН України розпочато дослідження цієї пам'ятки. Роботи продовжувались в 1966-1969 роках.

На дослідженій площі в 2600 кв. м. автором виявлено 18 житлових споруд, чотири вогнища, 19 господарських ям, шість залізоплавильних горнів, зібрано численні матеріали (кераміка, вироби з металу, кості).

Поселення в Ремезівцях є першою пам'яткою, де в об'єктах крім кераміки липицької культури виступають матеріали зарубинецького типу. Одночасно, це перший пункт на Верхньому Наддністер'ї, де виявлено матеріали зарубинецької культури. На основі аналогій в кераміці, а також окремих знахідок, що піддаються хронологічному визначенню, поселення датоване В. Цигиликом I – початком III ст. н. е. [Цыгылык, 1971; Баран, Цигилик, 1971; Цигилик (машинопис)].

Результати досліджень поселення в Ремезівцях дали підстави висловити думку, що в час приходу липицьких племен на Верхнє Подністер'я вони вступили в контакти з зарубинецьким населенням і мирно співіснували з ним впродовж двох століть [Цигилик, 1975, с.154]. Другою людністю, з якою зіткнулись тут носії липицької культури, були пшеворські племена.

Ще одне поселення змішаного липицько-зарубинецького характеру було відкрите В. Цигиликом в 1966 році на північний захід від села Ремезівці, ліворуч дороги, що веде з Ремезівця до Вороняк. За допомогою невеликої траншеї та двох шурфів стверджено, що в культурному шарі нарівні з матеріалами липицької культури виступає кераміка зарубинецького типу.

Третьою пам'яткою цього типу є поселення між селами Майдан Гологірський та Гологори, за 1 км на захід від хутора Двірники. Поселення досліджувалось в 1966 році Дністрянською археологічною експедицією Інституту суспільних наук АН України під керівництвом М. Смішка, а в 1968-1969 та 1990 роках В. Цигиликом. В перший рік досліджень, крім черняхівського, виявлено культурний шар перших століть нашої ери, а розкопками наступних років відкрито три житла, чотири господарські ями, зібрано уламки ліпної та гончарної кераміки липицької культури, а також ліпної кераміки зарубинецького типу. В заповненні об'єктів зустрічаються матеріали пшеворської культури [Цыгылык, 1970; 1971; 1973, с.83-90]. На основі аналогій в кераміці згадані об'єкти датуються I-III ст. н.е. Поселення в Майдані Гологірському разом з поселеннями в Ремезівцях відносяться до типу змішаних липицько-зарубинецько-пшеворських пам'яток і творять окрему Гологірську групу пам'яток перших століть нашої ери басейну Верхнього Дністра.

В 1979 році розвідковою експедицією Інституту суспільних наук АН України уточнено місце розташування і проведено повторне обстеження поселення липицької культури біля с. Водники Пустомитівського району Львівської області, відкрите М. Смішком. В цьому ж році Липицькою археологічною експедицією проведено археологічні розкопки. На дослідженій площі в 270 кв. м. В. Цигиликом відкрито три житлові споруди, одне вогнище поза їх межами. Два житла були наземними, третє являло собою напівземлянку з вогнищем. Основним матеріалом, здобутим при дослідженні поселення, є кераміка, яка має відповідні аналогії в керамічних комплексах інших пам'яток липицької культури. На цій основі поселення віднесене до липицької культури і датоване I-II ст. н.е. [Цигилик, 1979; Цыгылык, 1980, с.347-348; 1997, с.105-113.] Слід відзначити, що крім липицької кераміки в спорудах трапляються матеріали пшеворського типу.

На 1970-ті роки припадають дослідження, які проводив на поселеннях перших сторіч н.е. Д. Козак. Зокрема, в 1974 р. він розпочав, а в 1975 р. продовжив розкопки поселення біля села

Підберізці біля Львова. Було відкрито три наземних та дванадцять заглиблених жител, датованих II-III ст. н.е. [Козак, 1975, с.293; 1976, с.338-339]. Виявлені на поселенні липицькі та пшеворські матеріали віднесені дослідником до пшеворської культури.

Поселення в Сокільниках, Пасіках-Зубрицьких, на яких теж виступає кераміка липицької, пшеворської, а частково і зарубинецької культур, теж були віднесені Д.Н. Козаком до пшеворської культури [Козак, 1980, с.283-284].

В 1977 році Ранньослов'янською новобудовною археологічною експедицією ІСН АН України продовжено розкопки могильника липицької культури біля села Болотня Перемишлянського району на Львівщині, розпочаті в 1954 році І. Свешніковим [Цыгылык, 1978, с.365]. Дослідження проводились В. Цигиликом також у 1985, 1986 та завершені в 1992 роках. Всього за цей час відкрито 71 поховання. Розкопками 1992 року визначено границі могильника. Для цього від суцільної площі розкопів прокладена система траншей, окремих шурф. Могильник в Болотні є єдиною повністю дослідженою пам'яткою такого типу. Результати розкопок дали відповідь на характер поховального обряду липицького населення. Стверджено, що основним видом захоронення було тілоспалення в урнах. З сімдесяти одного поховання лише десять являли собою тілопокладення, а шістьдесят одно тілопальне з захороненням кісток в урні, ямці чи на фрагменті посудини. Два із тілопальних поховань мають елементи пшеворського поховального обряду, урною ще одного поховання служила ліпна миска зарубинецького типу. На основі численних знахідок могильник датується першим століттям нашої ери [Цигилик, 2003, с.151-184].

На 80-ті роки припадають дальші дослідження липицьких поселень, зокрема поселення в с. Липівці Перемишлянського району Львівської області. Відкрите В. Савичем в 1982 році, воно досліджувалось В. Цигиликом в 1985, 1987, 1988 роках. Розташоване поселення в 400 м на схід від крайніх хат села на лагідному південному схилі урочища „За грабиною”. Проведеними роботами розкрито площу в 560 кв. м, виявлено два наземних та три заглиблених житла, вісім господарських ям. Цінність поселення ще й в тому, що тут досліджено виробничі об'єкти, зокрема, два залізоплавильні горни та перший для липицької культури – гончарний, непогано збережений горн, а також в отриманих керамічних матеріалах. Разом з керамікою липицької культури тут виступають матеріали зарубинецького типу, окремі елементи пшеворської культури. Це ще раз підтвердило висловлену раніше думку про район Придністер'я, як місце стику дакійського та праслов'янського зарубинецького населення, їх мирного співіснування, дозволило ствердно поставити питання про виробництво гончарної кераміки в липицьких племен, підтвердило розвиток залізодобувної справи цього населення, що знаходилося на різних ступенях розвитку – горни одноразового використання з Липівців та горни багаторазового використання з Ремезівців. Поселення з Липівців разом з пам'ятками такого типу в Майдані Гологірському, Незвиськах, Черепині, Підберізцях може бути включеним до Гологірської групи пам'яток перших століть нашої ери. На основі аналогій в кераміці до керамічного комплексу з поселення в Ремезівцях, яке продатоване I – початком III ст. нашої ери, поселення в Липівцях теж можна віднести до I – початку III ст. н.е. [Цигилик, 1995, с.127-139].

Результати дослідження поселення в Липівцях ще раз підтверджують етнокультурну ситуацію, що склалась на території західного регіону України, зокрема у Верхньому Наддністер'ї перших століть нашої ери.

Певну увагу питанням вивчення липицьких пам'яток приділив дослідник пшеворської культури Д. Козак. В процесі дослідження поселення та поховань в Звенигороді, поселення в

Підберізцях, могильника в Гриневі він відзначив наявність в одних і тих же об'єктах липицьких, зарубинецьких і пшеворських елементів, зокрема, в поховальному обряді. Висловлювалась думка про синкретичний характер цих пам'яток, про співіснування липицької і пшеворської культур, давалась оцінка етнокультурних процесів [Козак, 1978, с.105-106], відзначалась їхня складність. З таким висновком Д. Козака можна погодитись, тим більше, що дещо пізніше поселення такого характеру відкрите і досліджувалось в 1996-1998 роках Я. Онищуком біля с. Попівці Бродівського району, тобто за межами основної території поширення липицької культури. В двох частково досліджених житлах нарівні з липицькими було виявлено матеріали пшеворської і зарубинецької культур [Онищук, 1998, с.188-189].

Однак, з часом, Д. Козак по-іншому підійшов до розгляду цих питань, зробив великий наголос на ролі асимілятивних процесів [Козак, 1985, с.38-40], що завершилися ніби-то виникненням нової культури – підоснови черняхівського етнокультурного масиву. Змішані липицько-зарубинецькі пам'ятки трактуються ним, як свідчення існування зубрицької культури [Козак, 1992, с.30-31; 2004, с.30-31], що викликає певні застереження. Ці питання заслуговують особливої уваги. Зокрема, це стосується ролі носіїв цих культур в процесі етнокультурного розвитку даного регіону.

Тому особливої наукової та історичної ваги набувають сьогодні відкриття та дослідження нових пам'яток такого змішаного характеру в районі Верхнього Дністра. Такою новою пам'яткою є відкрите розвідкою в 2001 році та повторно обстежене в 2002 році поселення біля села Стрілки Перемишлянського району Львівської області. Дослідження цього поселення (2002–2004 рр.) кидають нові штрихи у в'яснення етнокультурної ситуації, яка склалась на Верхньому Наддністер'ї в перших століттях нашої ери.

ЛІТЕРАТУРА

Баран В.

- 1961 Поселення перших століть нашої ери біля села Черепин. – Київ. – 119 с.
- 1965 Раннеславянские памятники на Западном Буге. // Slovenska archeologia. – XIII-2. – С.319-376.
- 1967 Раскопки раннеславянского поселения в с. Зеленый Гай на Днестре // АО 1966 года. – С.236-237.

Баран В.Д., Цигилик В.М.

- 1971 Дослідження поселення першого тисячоліття н.е. у верхів'ях Золотої Липи. // Середні віки на Україні. – № 1.– Київ. – С.65-75.

Брайчевский М.Ю.

- 1953 Основные вопросы археологического изучения антов (культура полей погребений). Доклады VI Научной конференции Института археологии. Київ. – С.62-68.
- 1964 Біля джерел слов'янської державності. – Київ. – 355 с.

Гребеняк В.

- 1915 Нові археологічні знахідки на території Східної Галичини. // Записки НТШ. – Т.122. – С.5-28.

Козак Д.Н.

- 1975 Раскопки в с.Подберезцы // АО 1974 года. – Москва. – С.293.
- 1976 Поселение пшеворской культуры в с.Подберезцы // АО 1975 года. – С.338-339.
- 1978 Могильник початку нашої ери у с.Звенигород на Львівщині // Археологія. – №25. – С.96-107.
- 1980 Исследования в с.Пасеки-Зубрицкие // АО 1979 года. – С.283-284.
- 1985 Липицкая культура. Этнокультурная карта территории Украинской ССР в III тыс. н.э. – Київ. – С.34-41.
- 1992 Етнокультурна історія Волині (I ст. до н.е. – IV ст. н.е.). – Київ. – 174 с.

Козак Д., Прищепя Б., Шкоропад В.

- 2004 Давні землероби Волині. – Київ. – 299с.

Крушельницька Л.І.

- 1964 Дослідження верхніх шарів поселення біля села Бовшів Івано-Франківської області у 1961 році. // МДАПВ. – Вип.5. – С.130-138.
- Онищук Я.*
1998 Пам'ятка перших століть нової ери Попівці-IV у верхів'ях р. Ікви. // ЛІМ. "Наукові записки". – Вип. VII. – С.186-199.
- Пастернак Я.*
1932 Коротка археологія західноукраїнських земель. – Львів.
1937 Нові археологічні набутки музею НТШ. // Записки НТШ. – Т. 154. – С.16-27.
1961 Археологія України. – Торонто. – 789 с.
- Свешников И.К.*
1957 Новые могильники липицкой культуры в Львовской области. // КСИИМК. – Вып.68 – С.63.
- Смирнова Г.И.*
1957 Работы западноукраинской экспедиции в 1954 году. // КСИИМК. – Вып.67. – Москва.
- Смішко М.Ю.*
1948 Доба полів поховань в західних областях УРСР. // Археологія. – Т. II. – С.98-129.
1952 Дослідження пам'яток культури полів поховань в західних областях УРСР // АП УРСР. – Т. III. – С.337-378.
1959 Археологічні дослідження в західних областях України за роки радянської влади. // МДАПВ. – Вип.2. – С.5-29.
1960 Карпатські кургани першої половини I тисячоліття нашої ери. – Київ. – 186 с.
- Смишко М.Ю.*
1952 Раннеславянская культура Поднестровья в свете новых археологических данных. // КСИИМК. – Вып.44 – С.67-82.
1957 Богатое погребение начала нашей эры во Львовской области. // СА. – № 1. – С.238-243.
- Тиханова М.А.*
1941 Культура западных областей Украины в первые века нашей эры (К вопросу об этногенезе восточных славян) // МИА. – №6. – Москва-Ленинград. – С.247-278.
1957 О локальных вариантах черняховской культуры. // СА. – № 4. – С.168-194.
- Циглик В.М.*
1965 Розкопки на поселенні липицької культури біля с. Верхня Липиця Івано-Франківської області у 1962 році. // Археологія. – Т. XVIII. – С.180-184.
1973 Дослідження поселення в Майдані Гологірському на Львівщині. // Археологія. – Вип.9. – С.83-90.
1975 Населення Верхнього Подністер'я перших століть нашої ери. – Київ: Наукова думка – 175 с.
1979 Поселення перших століть нашої ери біля села Ремезівці Львівської обл. (машинопис).
1979а Звіт про роботу липицької новобудівної археологічної експедиції за 1979 рік. Архів відділу археології ІСН АН України та ІА АН України (Київ).
1995 Поселення липицької культури поблизу с.Липівці на Львівщині. // МДАПВ. – Львів. – Вип. 6. – С.127-139.
1997 Липицьке поселення в селі Водники на Львівщині. //MSROA. – Tom XVIII. – Rzeszów. – S.105-113.
2001 Верхня Липиця – пам'ятка римської доби. – Львів. – 56 с.
2003 Питання поховального обряду населення Верхнього Наддністров'я перших століть нашої ери (за матеріалами могильника в Болотні). // Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego. – T. XXIV. – Rzeszów. – S.151-184.
- Цыгылык В.Н.*
1970 Поселение первых веков нашей эры у с. Майдан Гологирский Львовской области. АО 1969 года. – С. 271-272.
1971 Раскопки поселений у с.Ремезовцы и Майдан Гологирский Львовской области. Археологические исследования на Украине в 1968 году. – Вып. III. – Київ. – С. 203-205.
1971а Поселение возле села Ремезивцы Львовской области. // СА. – № 2. – С.157-166.
1978 Исследования у с.Болотня на Львовщине. // АО 1977 года. – Москва. – С.365.
1980 Новое поселение липицкой культуры на Львовщине. // АО, 1979. – Москва. – С.347-348.
- Antoniewicz W.*
1928 Archeologia Polski. – Warszawa. – 342 s.
- Demetrykiewicz W.*

- 1898 Die österreichische-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Galiz, Vorgeschichte. – Wien. – S.111-180.
- Filip J.*
1956 Keltové ve střední Evropě. – Praha. – 551 s.
- Hadaczek K.*
1912 Kultura dorzecza Dniestru w epoce cesarstwa rzymskiego // Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne. – T.XII. – Kraków. – S.23-26.
- Kozłowski L.*
1930 Chaty kultury Czechy-Wysocko, odkryte w Nieżwiskach w powiecie horodeńskim. Księga pamiątkowa ku czci W.Demetrykiewicza. – Poznań.
1939 Zarys pradziejów Polski południowo-wschodniej. – Lwów. – S.90-94.
- Reinecke P.*
1896 Zeitschrift f. Ethnologie.
- Śmiszko M.*
1932 Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Małopolsce Wschodniej. – Lwów. – 192 s.
1934 Osady kultury lipickiej. Przyczynki do poznania epoki cesarstwa rzymskiego południowo-wschodniej Polsce. – S.1-32.
1935 Stanowisko wczesnorzymskie w Kołokolinie, pow. Rogatyński // Wiadomości archeologiczne. – T.XIII. – Warszawa. – S.155-164.
1936 Stan i potrzeby badań nad okresem cesarstwa rzymskiego w południowo-wschodniej Polsce // Wiadomości archeologiczne. – XIV. – Warszawa. – S.125-140.
- Tackenberg K.*
1930 Zu den Wanderungen der Ostgermanen, Mannus 22 Leipzig. – S.283-287.

Volodymyr Cyhylyk

Notes from the history of research of relicts from first centuries in Upper Dnister's river basin

The article deals with research history of relicts from first centuries on Upper Dnister's basin. These relicts are presented by materials of *Lypytska*, *Pshevorska*, and *Zarubynetska* cultures.

The author focuses on the question of correlation of these three different ethnic cultures, and integration processes concerning material culture of researched relicts.